

DOI: <https://doi.org/>
УДК 821.161.2'05-6.091

Юрій Беззуб,

старший викладач,
кафедра історичної та громадянської освіти
Інститут післядипломної освіти
Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>
Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022
Scopus Author ID: 57218449833

Нінель Клименко,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історичної та громадянської освіти
Інститут післядипломної освіти
Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
e-mail: n.klymenko@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

**ПЕРЕПЛЕТЕННЯ ДОЛЬ: СТОРІНКИ ВЗАЄМИН
ЛЕСІ УКРАЇНКИ, НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ І
БОРИСА ГРІНЧЕНКА (ЗА ЛИСТАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

У статті на основі залучення еґо-документів досліджено окремі сторінки життя й діяльності Лесі Українки, Н. Кибальчич та Б. Грінченка. Проаналізовано їхні творчі й громадські зв'язки, а також особисті взаємини на початку ХХ ст. Доведено, що використання документів особового походження вводить у науковий обіг унікальну інформацію про реалії життя, думки і дії діячів культури. Встановлено, що листи Лесі Українки є важливим джерелом для відтворення «внутрішньої» (неформальної) історії українського літературного і громадського життя початку ХХ ст. Показано, що взаємини між Лесею Українкою, Н. Кибальчич і Б. Грінченком базувалися на засадах дружби, поваги і взаємодопомоги.

Ключові слова: Леся Українка, Надія Кибальчич, Борис Грінченко, листи, еґо-документи, письменник, література, громадсько-політичний рух.

© Ю. Беззуб, Н. Клименко, 2022

На зламі XIX і XX ст. сталися великі зрушення в культурно-національному житті українців, що безумовно відбилася й на активізації літературної творчості. На поживалення української літератури особливо вплинули суспільно-політичні події в ході революції 1905–1907 рр. та постреволуційної реакції 1908–1914 рр. У ті часи українська література, яка протягом усього XIX ст. розвивалася на засадах народності і демократизму, остаточно перетворюється на впливовий і визначальний громадсько-політичний чинник, оскільки динамічні еволюційні та революційні зміни в суспільній (естетичній) свідомості формували багатоманітну мистецьку картину новітньої літератури.

Якщо персоналізований образ українського літературно-громадського процесу кінця XIX – початку XX ст. вже власне цілком сформований науковцями й укладений у відносно викінчене полотно, то внутрішнє життя і спонукальні мотиви діячів, що визначали його еволюцію, досі залишаються не вповні відомими, а отже привабливими для сучасних дослідників. Реставрація живої, олюдної «матерії» тогочасного українського літературного життя залишається актуальним завданням.

Важливу роль у відтворенні «історії повсякденності» тогочасного літературотворення відіграють его-документи, або документи особового походження (епістолярії, спогади, мемуари, щоденники, записки тощо), серед яких одне з центральних місць посідають листи Лесі Українки. Вони містять унікальний матеріал, що проливає світло на маловідомі сторони «внутрішнього світу» літературно-громадського руху. Між іншим, вони освітлюють як затемнені сторінки біографій, так і творчість, суспільно-політичні погляди та взаємини діячів культурного й суспільно-політичного руху початку XX ст., що цілком стосується постатей Лесі Українки, Н. Кибальчич і Б. Грінченка.

Зокрема, збереглися й опубліковані цікаві з цього погляду листи Лесі Українки безпосередньо до Н. Кибальчич, Б. Грінченка, а також до її рідних, близьких, знайомих (матері О. П. Косач, старшої сестри О. П. Косач-Кривинюк, М. В. Кривинюка та ін.), у яких розкриваються взаємини між трьома письменниками та містяться важливі відомості для розуміння внутрішніх аспектів тогочасної української літератури, культури і політики.

Помітне місце у цих листах Лесі Українки посідають самі постаті Н. Кибальчич і Б. Грінченка [1, с. 24–33], отож висвітлення переплетення їхніх людських доль і творчих біографій і є метою нашого дослідження.

Авторська дослідницька методологія базується на деконструкції текстів листів Лесі Українки й інших залучених его-документів

та індивідуально-біографічному і суб'єктно-діяльнісному підходах, які дають змогу з'ясувати внутрішнє життя української інтелігентської спільноти, визначити роль конкретних особистостей та усвідомити мотивацію їхньої участі в розвитку українського літературного і громадсько-політичного руху початку ХХ ст.

Якщо творчість і значення Лесі Українки і Б. Грінченка в українському літературному і громадсько-політичному житті досить добре досліджені, то Н. Кибальчич, як видається, досі залишається діячкою без належної людської і творчої біографії. Щоправда, варто відзначити, що її особистість і літературний доробок вже стали предметом зацікавлення окремих дослідників, а також висвітлені в літературних енциклопедіях, біобібліографічних словниках українських письменників та інших довідкових виданнях [2].

Однією з перших розвідок про Н. Кибальчич (здебільшого на тлі історії її матері, письменниці Надії Матвіївни Кибальчич («Наталки Полтавки»), стала стаття П. Капельгородського (1928), якою він започаткував їхнє включення в антологію української літератури [3, с. 115–125].

Із-поміж сучасних досліджень життя і творчості Н. Кибальчич помітним є доробок Л. Томчук, яка підготувала дисертаційне дослідження [4], монографію про художній світ письменниці [5] та кілька статей, серед яких є й дві невеликі розвідки про взаємини письменниці з Лесею Українкою [6, с. 161–170; 7, с. 106–115; 8, с. 33–40; 9, с. 10–11; 10, с. 145–150].

Варто також згадати роботи Н. Комарівської, зокрема її дисертацію [11], монографію [12] та окремі публікації про Н. Кибальчич [13, с. 76–80; 14, с. 11–14], статті Л. Зеленської [15, с. 3–14], В. Дудка [16, с. 818–823], М. Яценка [17, с. 69–78] та ін. Твори Н. Кибальчич видавалися окремими збірками (Поезії. Київ, 1913; Оповідання. Київ, 1914; Дитячі оповідання. Київ, 1914; Вибране. Чернігів, 2006).

Аби краще уявити особистість Н. Кибальчич, лише окремими мазками окреслимо її персональну і творчу біографію. Прийнято вважати, що майбутня письменниця і перекладачка народилася 26 квітня (8 травня) 1878 р. в містечку Ясногород (нині село Ясногород Житомирської області) (принаймні так зазначено в енциклопедичних виданнях) у сім'ї, яка належала до тогочасного українського письменницького і взагалі культурного середовища, що значною мірою і визначило її літературне майбутнє. Правда, дослідник П. Капельгородський, за інформацією, отриманою від родичів Н. Кибальчич, стверджував, що місцем її народження було с. Заріг на Лубенщині [3, с. 121]. Її матір'ю була українська пись-

менниця Н. М. Кибальчич (літературне ім'я – Наталка Полтавка, Маруся Полтавка), дочка українського етнографа М. Т. Симонова (М. Номиса), укладача і видавця ґрунтовної збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (СПб, 1864). Крім того, Н. М. Кибальчич була племінницею і похресницею письменниці О. М. Куліш (Ганни Барвінок).

У 1894 р. Н. Кибальчич закінчила Лубенську гімназію. Однак, за словами того ж П. Капельгородського, Н. Кибальчич жила «з матір'ю, тітками та бабусею в оточенні, не так уже сприятливому для молодой дівчини. Щоправда, тут іще панувало симонівсько-білозерське народництво, але мати Надії Костевни все більше відходила від живих людей і робилась сварливою, непримиренною людиною. ... Життя в глухому селі та матрина важка вдача штовхали молоду дівчину геть із цього закапелка. Вона палко покохала сусіднього оржицького лікаря Козловського й вийшла за його проти волі матери (рисочка, яку спостерігаємо на всьому поколінні Симонова). .... Надія Костевна, смуглява на обличчі, палка на вдачу жінка, була з тих людей, що про їх писав Гайне: “Я з Ємену, з плем'я Озрів, що з любови помирають...”» [3, с. 121–124].

Аналізуючи п'єсу Наталки Полтавки «Катерина Чайківна», дослідник робить цікаве спостереження: «“Катерину Чайківну” напевне нав'яло суто родинними драмами. Пані Чайчиха, небагата поміщиця-дворянка (“вигляд аристократичний”), проти волі батьків своїх, пішла заміж. Чоловік її не любив панів і не бажав водитися з ними. Держав дочку свою дома й привчав до господарства. Катерина Чайківна – “мамина донька”, “смаглювата, очі карі, великі, коса довга, темноруса; сама вередлива, безтурботна, щира й палка, з норовом”. Хто знав Надію Костевну Кибальчич, напевне скаже, що в Катерині Чайківні письменниця змалювала свою доньку» [3, с. 122].

Дослідниця Л. Томчук також відзначала, що в дитячі та юнацькі роки у Н. Кибальчич активно виявилася її схильність отримувати найяскравіші враження від уяви, а не від реальних подій: «Реальна дійсність, як правило, гірко розчаровувала, убивала найкращі поривання душі дівчини. Натомість фантазії та мрії, витвори уяви заповнювали свідомість, тішили сподіваною, якщо не дійсною, радістю». Щоправда, таку схильність Н. Кибальчич дослідниця називала талантом, який став підставою майбутньої художньої творчості [8, с. 34].

За словами Л. Томчук, сприйняті Н. Кибальчич популярні тоді серед молоді революційні настрої та власні громадянські почуття вона переживала глибоко, драматично, екзальтовано, революційні ідеї здавалися їй справою життя тогочасної інтелігенції. Події російської революції

1905 р. стали переломним пунктом у житті Н. Кибальчич, вона «захоплено вітала революційну хвилю, що, на її переконання, має визволити цілий народ та повернути йому краще майбутнє» [8, с. 34–35].

Під час революції 1905 р. Н. Кибальчич із чоловіком Козловським навіть пережили кількомісячне ув'язнення (за окремими даними, у Херсонській в'язниці), після чого емігрували з Росії і, за твердженням Л. Томчук, перебували за кордоном протягом 7–8 років, тобто від 1906–07 рр. до 1914 р. [8, с. 35–36]. Маловідомий еміграційний період життя сім'ї Н. Кибальчич (Козловської) саме і висвітлюють листи Лесі Українки.

Оскільки аналіз насправді вартісного літературного доробку Н. Кибальчич не входить у наше завдання, тому лише зазначимо, що її твори, написані в різноманітних жанрах (повісті, оповідання, новели, ескізи), друкувалися в журналах «Будучність», «Молода Україна», «Рідний край», «Українська хата», альманахах «З-над хмар і з долин», «Багаття», «За красою», «З потоку життя», «Розвага», «Досвітні огні» та ін.; вона перекладала італійські, французькі, німецькі твори. На думку багатьох літературознавців, твори Н. Кибальчич відзначаються заглибленням у психологію персонажа. Цікаві також її оповідання для дітей «Спогади kota Сивка», «Малий Ніно» та ін.

Н. Кибальчич листувалася з Лесею Українкою та І. Франком, які схвально оцінювали її творчість. Лариса Косач-Квітка називала письменницю «своєю мало баченою, але милою товаришкою» [18, с. 517], а І. Франко в листі до В. Доманицького від 1 квітня 1908 р. писав, що планує «побути ще хоч кілька тижнів на березі Далматинського моря, в Абації або в Ловрані, де живе наша письменниця Надія Кибальчич, замужня Козловська зі своїм хорим чоловіком, прекрасна людина, з якою познайомитися ближше мені би дуже хотілося» [Цит. за: 19, с. 28–30].

Можна стверджувати, що Леся Українка, Н. Кибальчич і Б. Грінченко були особисто знайомими, у всякому разі з 1903 р., коли всі троє зустрілися в Полтаві на урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському 30 серпня 1903 р. Леся Українка і Н. Кибальчич є на груповій фотографії серед 68 сфотографованих учасників зібрання (див. фото). Усі особи на фото, крім двох невідомих людей, ідентифіковані дослідниками [20, с. 194–205] і для зручності впізнання позначені окремим числом. Леся Українка на фото під числом 42, а Н. Кибальчич – 57 [21].

Фото учасників урочистостей на відкритті пам'ятника І. Котляревському 1903 р.

Б. Грінченка немає на фото, однак його активна участь у полтавській «національній акції» 1903 р. засвідчена численними спогадами учасників зібрання. Більше того, у багатьох джерелах Б. Грінченко виступає однією з центральних постатей у проведенні урочистих заходів. Про це повідомляв львівський часопис «Руслан» у дописах «Свято в Полтаві», що друкувалися в кількох його числах. Коли під оплески присутніх та крики «Слава!» до підніжжя пам'ятника делегатами було покладено вінки, публіка почала вимагати, «щоб відчитано написи на лентах». «І ось д. Грінченко виступив на ступні пам'ятника і почав вголос читати привіти на лентах і написи, від кого они подані. Ті короткі, уривані слова хватала публіка, як жаждучий на пустині каплі здорової водиці...» [22, с. 1–2]. Цей епізод описаний також у спогадах В. Сімовича [23, с. 463] та щоденнику В. Кравченка [24, с. 31]. Про поїздку Б. Грінченка до Полтави і його активну участь у проведенні свята маємо цікаві свідчення В. Щербаківського [25, с. 219–223], Є. Чикаленка [26, с. 339] та багатьох інших делегатів.

Перший з відомих листів Лесі Українки до Н. Кибальчич (з Ялти) датований 28.01.(10.02).1908 р. Звертання авторки до адресатки виглядає досить офіційним – «вельмишановна добродійко!», однак з тексту зрозуміло, що їхнє листування вже мало певну «історію обговорення» важливої для Н. Кибальчич справи [18, с. 365]. Вона просила Лесю Українку роз'яснити умови життя в різних місцях Італії, оскільки було відомо, що поетеса свого часу лікувалася там від туберкульозу легенів (із 23.11(06.12).1901 р. до 02(15).05.1903 р. із перервою на літній від'їзд в Україну – *Автори*) [27].

Попри те, що для Лесі Українки то були події п'ятирічної давності, вона детально інформувала колегу про вартість життя в отелі чи пансіоні, варіанти дешевого влаштування, «симпатичну» родину «далеких родичів наших Садовських, що постійно проживали в Сан-Ремо» і мали «власну віллу, що зветься Villa Natalia», і в яких вона сама зупинялася. Радила Н. Кибальчич звернутися до Садовських, які «ніколи не відмовляються допомогти, як можуть, приїзним з Росії людям» [18, с. 365–366].

Н. Кибальчич із чоловіком мали намір на певний час влаштуватися в Італії, тому шукали можливості для власного фінансового забезпечення на чужині. Лікар Козловський напитував місцевість, де б міг знайти клієнтуру і власну медичну практику. Леся Українка називала кілька варіантів його влаштування, можливо, на «посаду в якійсь санаторії» або роботу в передмісті Сан-Ремо – містечку Оспедалетті, «з охотою зобов'язавшись дати «усякі пояснення, які здолаю» [18, с. 366].

У наступному листі до Н. Кибальчич з Євпаторії (червень – липень 1908 р.) Леся Українка вже зверталася до адресатки «вельмишановна пані товаришко!», «бо се ж загальнолюдський звичай зватися так межі людьми однакової “зброї”, а ми ж обидві “воюємо пером”». Мабуть, думка скористатися гостинністю родини Садовських у Сан-Ремо всерйоз розглядалася Н. Кибальчич, бо Леся Українка подавала докладні відомості про порядки та звичаї в родині і радила звернутися до Н. І. Садовської, бо вона «людина добра, щира і готова до помочі людям, поведінкою проста і непишна, ... тай запевне стане Вам у пригоді, чим може, ... невважаючи на неакуратність в листуванні» [18, с. 388]. Зрештою, відзначала, що в Сан-Ремо «дуже легко врядитись, як і скрізь у європейських курортах», і дивувалася інформації Н. Кибальчич про те, що «там заробити не можна», бо «за мого часу там лікарі з Росії добре заробляли» [18, с. 389]. Крім того, у цьому листі Леся Українка на прохання Н. Кибальчич докладно описувала відомі їй умови співробітництва та оплати літературної роботи в російському журналі «Жизнь» та видавництві «Донская речь», де «за переклади платять злиденно», і радила «вдатись до Вїстника Европы з белетристикою – там белетристів дуже мало, а платять прекрасно...» і запитувала: «Хіба “Літ[ературно]-Н[ауковий] Вістник” Вам не платить? Мені платив. Платить і “Рада”, і “Р[ідний] Край”» [18, с. 389].

Аби допомогти сім’ї Н. Кибальчич, Леся Українка залучила до справи своїх рідних і близьких. У листі до М. Кривинюка з Ялти 14(27).08.1908 р. вона повідомляла, що Н. Кибальчич з чоловіком «викинені хвилею за границю і дуже бідують. Тепер вона в Сан-Ремо, де чоловік її надіявся мати лікарську практику, та через безпардонну конкуренцію колег-компатріотів досі жадної не має. Так пані ся просить мене рекомендувати її чоловіка, яко лікаря, тим моїм знайомим, які їхатимуть в Сан-Ремо». Далі передавала це прохання своїй сестрі Ользі Косач і знайомим лікарям у Києві (зокрема, А. Х. Каковському), «щоб мали при нагоді на увазі лікаря Козловського в Сан-Ремо, яко людину добросовісну і на гроші не жадну (убогих предлагає і дурно лічити). Козловський був земським лікарем в Лубнях і його, певне, дехто з киян знає. Дуже хотілось би якось допомогти сьому подружжю, бо жінка людина талановита, а через злидні зовсім не має змоги свого талану розвивати, і він глухне, а в нашій літературі кожен загублений талан – страшенна втрата. ... Способи кліматичного лічення Козл[овський] добре тямить, бо три роки прожив в Абації коло Трієсту, де і сам лічився» [18, с. 391–392].

Відтак уже в листі до сестри Ольги Косач 07(20).09.1908 р. з Ялти Леся Українка ще раз ретельно викладала суть важливої для неї справи

з сім'єю Н. Кибальчич, яка «пише з Сан-Ремо про всякі свої злидні і просить допомогти їй здобути хоч який-небудь заробіток». Повідомляла, що Козловський з жінкою живе вже не в самому Сан-Ремо, а в Оспедалетті, і знову характеризувала його як лікаря, що «пацієнта не обдере і буде поводитись совісно». Щиро турбувалася про Козловських, «бо справді з листів його жінки видно, що вони там дійшли до великих злиднів: вона сама і їсти варить і всяку хатню роботу робить, а крім того вчиться масажу і шиття корсетів, і видно кидається на всі боки, щоб щонебудь заробити. Вертатись в Росію їм трудно і небезпечно. Літературою їй трудно заробляти, бо ті злидні не дають уже й писати...» [18, с. 397–398].

Уважно поставилася Леся Українка і до бажання Н. Кибальчич видати свої твори окремою збіркою: «... було б добре, якби знайшовся видавець на її вірші, що дав би їй хоч невеликий гонорар авансом, або щоб зібрати гроші на видання з тим, щоб прибуток з нього йшов авторці (хоч сей другий шлях довший та, може, й трудніший)» [18, с. 398]. Лариса Петрівна просить сестру звернутися до Б. Грінченка, аби довідатися, «скільки могло б коштувати видання віршів (п'єс із 70, значить, аркушів 4–5) не дуже розкішне, недороге в продажі... А може, “Вік” видав би?». Взагалі просить «навести справки, з ким і як би його краще наладити сю справу». Якщо ж з'ясується, що таку збірку «можна зробити тільки способом “добродійним”, зібравши якусь суму поміж людьми», то Леся Українка першою була готова пристати до такої складчини, при цьому остерігається образити Н. Кибальчич «складчиною і добродійністю», адже це було її власною (Лесі Українки) ініціативою. Тому, може, варто знайти «якого фіктивного видавця і передати йому зібрану на видання суму так, щоб авторка і не знала, та вже від його імені вести з нею переговори» [18, с. 398–399].

Показово, як Леся Українка пояснювала власну мотивацію щодо допомоги Н. Кибальчич: «Окрім того, що “по человечеству” шкода, а ще й сумно, що українська письменниця отак тяжко бідує, і нема їй з України помічі. Нехай вона й другорядна письменниця, та в нас же і третьорядних не так то вже багато, щоб занедбувати людей у всякім разі талановитих». Тому просить Ольгу порадитися у цій справі з матір'ю та Людмилою Старицькою-Черняхівською [18, с. 399]. Свої попередні турботи про товаришку Леся Українка знову нагадувала в листі до Ольги Косач з Ялти від 25.09(08.10).1908 р., бо листи Н. Кибальчич видавалися їй «просто трагічними» [18, с. 407–408].

Леся Українка окремо обґрунтовувала пропозицію для Н. Кибальчич заробітку українськими перекладами белетристичних творів з італійської мови і обіцяла допомогти «пристроїти» їх у «Літературно-науковому

вістнику», «бо там відносяться до мене прихильно». (Лист до Н. Кибальчич з Ялти 28.09(11.10).1908 р.). Перекладацька робота для Н. Кибальчич, попередньо узгоджена з редакцією, видавалася Лесі Українці багатообіцяючою, хоч і гірше оплачуваною, аніж оригінальні твори. Але ж зате вона «не вимагала “спеціального настрою”» і її «можна робити хоч і прихвощем межи іншими клопотами». Крім того, пропонувала товаришці надіслати «щось» до київської «Просвіти», бо вона «зате платить... Звісно, се плата невелика, та зате видавництво симпатичне» [18, с. 409].

Листи Лесі Українки засвідчують, що у справі «дати перекладацьку роботу» Н. Кибальчич у «Вістнику» вона зверталася й до М. Грушевського та просила рідних переказати йому своє прохання (лист до матері та сестри Ольги від 27.02.(12.03)1909 р. із Телаві) [18, с. 433].

Як бачимо, Леся Українка в першу чергу розгортала перед Н. Кибальчич плани літературної роботи, бо їй важко було погодитися з тим, щоб трактувати її «інакше ніж літераторку» [18, с. 410].

За листами Лесі Українки поступово простежується, як з весни 1909 р. її взаємини з Н. Кибальчич набувають більш дружніх і теплих рис. У листі до «дорогої товаришки» з Телаві від 03.(16).04.1909 р. поетеса повідомляла подробиці свого приватного і сімейного життя в Грузії, однак у фокусі її уваги залишалися пошуки можливостей «чимсь реально допомогти». Цікаво, що тут вона згадувала навіть про свої наміри запропонувати сім'ї Кибальчич переїхати до Грузії, однак остерігалася, «бо й так ремствую на себе, що, може, то я винна з Вашого бідуювання в Сан-Ремо, – все ж, може, то мої листи найбільше навели Вас на рішенець їхати туди» [18, с. 435–437].

У першій половині 1909 р. Леся Українка дізналася про загострення туберкульозу в Б. Грінченка, а також про його плани виїхати на лікування за кордон. У листах до Бориса та Марії Грінченків та інших осіб вона прагла допомогти з вибором закордонного курорту. У листі до подружжя Грінченків з Телаві 16(29).06.1909 р. Леся Українка пропонувала на їхній розсуд кілька знайомих їй з особистого досвіду варіантів. Зауважимо, що на той час між нею і сім'єю Б. Грінченка встановилися досить відверті й дружні стосунки [1, с. 28–33], тому вона добре знала про причини загострення Грінченкового захворювання, насамперед пов'язані зі смертю єдиної доньки Анастасії (1 жовтня 1908 р.), її маленького сина Володимира (14 лютого 1909 р.) та матері Б. Грінченка (1909 р.).

Знаючи про складні часи для сім'ї Грінченків, все ж зважується обізнатися до них, бо думала, що спроможна «стати їм у пригоді»

і «послужити до якої поради», «гірким досвідом умудрена». Не радила їхати до Криму через тамтешню дороговизну і рекомендувала Єгипет, де «можна чудово прожити за 75 р. у місяць, а в Криму за ці гроші люди Hundesleben (Собаче життя (нім) – *Автори*) мають. Коли б Ви наважились туди поїхати, то я була б рада, бо й мені конче треба в Єгипет на сю зиму, а то я сього року так ниділа, що вже, здається, гірше нікуди» [18, с. 442]. Між іншим, розглядала можливість поїздки Грінченків до Сан-Ремо, де жила сім'я Н. Кибальчич, а її чоловік Козловський мав лікарську практику і планував з осені «відкрити недорогий пансіон для хворих, ... то, може, і в неї не було б Вам погано – вона людина симпатична і порядна». Далі довірливо, як колезі по нещастю, повідомляла подробиці про загострення власної хвороби, використовувани нею й К. Квіткою «уприскування антитуберкульозної сироватки д[окто]ра Spendler'a» та результати цього методу. Дуже переймалася «перемінами» в київській «Просвіті», пов'язаними з тим, що Б. Грінченко залишив посаду голови товариства 19 травня (1 червня) 1909 р., та побоюючись її закриття [18, с. 443–444].

Леся Українка напевне писала й до Н. Кибальчич в Оспедалетті про хворобу і плани Б. Грінченка, однак таких листів, очевидно, не збереглося. Зате вже згадане побільшення відвертості у взаєминах з Н. Кибальчич засвідчене листом поетеси з Телаві від 15–22.09 (28.09–05.10.) 1909 р., де, крім уже узвичаєних подробиць із приватного життя та особистих планів, Леся Українка також відкривала особливості своєї внутрішньої натури. Ідеться про принципове бажання, щоб її «приватне життя, як життя взорової римської матрони, було “світове” невідоме, і справді здебільшого так воно й є». Особливо вражає віра Лесі Українки в повноцінне життя: «Вся штука в тому, що маю претензію не тільки рипіти, а ще й жити, “розвиваючи діяльність”, от тому і хочу їхати в Єгипет на прощу до єгипетського сонця – вже ж недарма йому такі колосальні святині колись будовано, певне ж, воно і силу має колосальну, і що ж таке якась мікроскопічна бацила проти його маєстату?» [18, с. 446–447].

Крім того, у цьому листі Леся Українка викладала свої погляди на розвиток української літератури: наполягала на вторинності літературних дискусій та критично-полемічних оглядів, висуваючи на чільне місце завдання зміцнення літератури оригінальними творами; обґрунтовувала переконання в тому, що попри «ненормальні обставини» життя української літератури і критики, вона все ж мало поступається «нормальнішим літературам» (французькій, великоруській); констатувала «такі чималий процент і таланів, і талановитих творів, може, в інших “багатших” літературах він і менший»; доводила потребу справжньої

професійної української літературної критики тощо. Як видно з листа, за порадою Лесі Українки Н. Кибальчич таки надіслала свої окремі твори до «Вістника» і вони були прийняті до друку [18, с. 447–448].

На початку 1910 р. Леся Українка продовжувала спостерігати за здоров'ям і лікуванням в Оспедалетті Б. Грінченка, що виразно помітно з її дуже особистого (за її висловом, «еґоцентричного») листа до сестри Ольги Косач із єгипетського Хелуану від 18–19.01(31.01–01.02)1910 р. Повідомляла Ользі про намір написати Б. Грінченкові про можливість його приїзду до Єгипту, однак хвилювалася, чи варто його переконувати тепер їхати сюди: «Безперечно, було б добре, якби він одразу поїхав сюди, як я радила йому се ще в свій час (спеціально для того написала довгий лист), але тепер, після кровотечі, може, се і небезпечно для нього». Про Б. Грінченка консультувалася зі своїм лікарем і «... він казав, що коли t° в Гр[інченка] не вище 38 і нема каверн, то можна їхати сюди, инакше дуже небезпечно і може зле скінчиться. Напишу в сьому дусі до Козловських, нехай допоможуть Марії Мик[олаївні] зважити, як треба чинити в данім разі» [18, с. 461–463].

Довірливі взаємини двох однодумців відображені в листі Лесі Українки до Б. Грінченка від 20.01(02.02).1910 р. із Хелуану, у якому вона повідомляла, що виношувала «дерзкою надєждою» зовсім тут покинути свої недуги, інформувала про «значно більшу енерґію в цілому організмі», найближчі плани «піддатися ін'єкціям туберкуліну», гарні умови проживання, «якусь особливу лаґідність колориту, якусь легкість повітря, якої я нігде в Європі не завважала». Ділилася з Б. Грінченком, що все це «якось здіймає духа людини», напевно, намагаючись вселити в нього віру в успішність його лікування [18, с. 464–465]. Скаржилася: «от тільки земляків мені бракує. Воно то є дехто gente ruthenus (українець за походженням (латин.) – *Автори*), але се мало потішає, бо таки хотілось би, щоб і natione (за національністю (латин.) – *Автори*) був свій чоловік» [18, с. 465]. Шкодувала, що Б. Грінченко не поїхав разом з нею до Єгипту: «Ми б тоді, може, й без санаторій обійшлись, а взяли б собі якусь хатку та й жили б колонією українських письменників. Та, може б, воно ще й тепер не пізно?». Розгортала перед Б. Грінченком детальну картину переваг клімату, цін на влаштування і лікування тощо; бідкалася, що не знала достеменно про Грінченкове здоров'я, оскільки кийвські звістки надходили до Єгипту з великим запізненням і мали «хіба історичний інтерес» [18, с. 466].

З весни 1910 р. в листах Лесі Українки до Н. Кибальчич все більшої ваги набували літературні питання. У листі з Хелуану від 11(24).04.1910 р.

Лариса Петрівна повідомляла, що читає її «Ескізи. З життя на селі», які друкувалися в журналі «Рідний край» (1910. № 37. С. 4–7; № 38. С. 6–8; № 39. С. 8–10 – *Автори*). Вважала ці твори за «річ assez suivie», (досить послідовну, зрозумілу (франц.) – *Автори*), а не ескізу: «...Либонь, тим Ви хотіли виправдати невиробленість форми, але вона не така вже помітна, як Вам видається. ... Взагалі Ви даремне так песимістично ставитесь до Ваших творів: вони всі інтересні, а се головне, що ж до вироблености, то се “набута річ”, як не тепер, то колись потім при окремому виданні. На моє око, в Ваших сільських оповіданнях наче забагато чорної барви, але можливо, що Ви краще від мене знаєте новітнє життя на селі, тому й не буду обстоювати за свій погляд» [18, с. 475].

Далі викладала свої погляди на питання відносин редакцій з авторами, проблему втручання редакторів в авторські тексти «аж до повної руйни розміру...»: «Що поробите?! Таж нам платять – “скачи, враже, як пан каже, на те він багатий!” Подумаєш: хутко 30 літ буде, як я вперше взяла перо в руки для віршів (правда, я його трохи зарані взяла), а мене все ще “виправляють” ... либонь, я так і помру “молодою письменницею”, що без редакторської ферули (*архаїчн.*: гнітючий і прискіпливий нагляд – *Автори*) не судна кроку ступити. ... Не знаю, чому, напр[иклад], в рос[ійській] літературі ні один редактор не важиться виправляти якогонебудь Андрея Белого etc., а мене всі “виправляють” – невже я гірша від Андрея Белого? Не думайте, що се в мені манія непогрішимости говорить, – ні, мої редактори запевне мудріші від мене, тільки навіщо вони мені розмір псують?...» [18, с. 475–476].

В останньому з відомих листів Лесі Українки до Н. Кибальчич із Хелуану 01(14).03.1911 р. поетеса яскраво описувала ризиковану і небезпечну подорож до Єгипту на «маленькому італіянському пароході», але при цьому відзначала що їй «той переїзд пішов на користь, бо... знічев'я я хоч 5 віршів написала залякклою від морозу рукою в книжечці для записування видатків...» [18, с. 516–517].

Вирушаючи на лікування до Італії, Грінченки сподівалися на порятунок Бориса Дмитровича тамтешнім теплим кліматом, який, як уже знаємо, рекомендувала їм свого часу в листах і Леся Українка. В Оспедалетті лікарем Б. Грінченка був саме чоловік Н. Кибальчич доктор Козловський. Із цією родиною у Бориса та Марії Грінченків склалися дружні взаємовідносини, про що згадувала, описуючи передсмертні дні чоловіка, Марія Миколаївна: «Останнє, що він написав, це лист батькові 23 березія, а потім надписав Козловським “Серед темної ночі” [28, с. 102]. В іншому місці своїх споминів М. Грінченко занотувала згадку про допомогу їй сім'ї

Н. Кибальчич (Козловської) в перші найтяжчі дні після смерті Бориса Дмитровича: «Про все потрібне потім дбали Козловські, Берта (жінка, яка допомагала Марії Миколаївні доглядати за хворим Б. Грінченком – *Автори*), а надто Чудновський. Це прибране ім'я жида-емігранта з Харькова. Він дуже багато зробив за-для нас ... і потім уже без його не можу собі й уявити, як би це було. Він одразу якось полюбив Бориса Дмитровича і казав, що такої “кристальної души” він ще не стрівав» [28, с. 103].

Близькі стосунки сім'ї Грінченків з родиною Н. Кибальчич (Козловської) підтверджені й споминами самої Надії Костянтинівни про останні сім місяців життя Б. Грінченка в Оспедалетті, його внутрішні переживання, бажання жити, силу духу, зовнішній вигляд, надрукованими С. Єфремовим [29]. Ці спомини Н. Кибальчич також опубліковані у газеті «Руслан», що виходила у Львові під керівництвом О. Барвінського [30]. Зокрема, Надія Костянтинівна стверджувала: «Напевне можна сказати, коли б не величезне горе, що мав на серці, він подолів би хворобу, бо організм мав досить міцний. ... Днів за десять до смерти, він подарував моему чоловікові і мені книжку «Серед темної ночі», на котрій зробив напис. Це майже останнє, що він написав у своєму житті. Трудно було йому писати, мій чоловік, при якому він це почав, не міг дивитися і вийшов з хати. Літери виведені тремтючою знесиленою рукою, роблять таке вражіння, що не сила на їх глянути. Здається, що в тому нерівному писанні, яке колись було таке тверде, виразне та енергійне – вся історія замученої людини» [29, с. 40].

Н. Кибальчич була серед тих земляків-українців та «купки італійців», які супроводжували труну з тілом Б. Грінченка до залізничної станції в Оспедалетті, звідки його «вирядили в останню подорож ... додому, про яку він ще так недавно ... розпитувався, про яку мріяв, до якої готувався...» [29, с. 43].

Повернувшись з Італії в Україну, сім'я Н. Кибальчич (Козловської) оселилася в Трипіллі на Київщині. У 1914 р. помер від сухот лікар Козловський. За інформацією П. Капельгородського, отриманою ним від родичів Н. Кибальчич, «вона сказала: “Без його не житиму”, і незабаром отруїлась на його могилі. З великими труднощами її врятували лікарі, але вона отруїлась вдруге. ... Але лікарі ще раз урятували Надію Костевну. Олександра Матвієвна, тітка її (із слів якої це пишу) забрала небогу до Києва, де вона розвіяла свій смуток і навіть поступила на жіночі курси. Минув рік і два. Влітку 1916 року Надія Костевна побувала в Зарозі й наче-б то зовсім видужала від нудьги. Але восени, повернувшись до Києва, вона втекла до Трипілля і отруїлась втретє. На цей раз її не

пощастило врятувати. Записку після себе лишила коротеньку: «Моїми похоронами прохаю розпорядитися лікаря Н. Н. (родичі забули прізвище). Решту майна прохаю переслати в Лубні мамі» [3, с. 124]. Поховали Надію Кибальчич в с. Трипіллі (нині село Обухівського району Київської області) над Дніпром, поруч з її чоловіком.

Таким чином, використання его-документів, насамперед листів Лесі Українки, дало змогу відтворити окремі маловідомі факти й події приватного й громадського життя Л. Косач, Н. Кибальчич та Б. Грінченка, які у взаємному переплетенні збагачують уявлення про різноманітні аспекти тогочасного письменницького повсякдення й літературотворення.

З іншого боку, у документах особового походження віднайдено важливу інформацію про реалії суспільного життя, думки і дії людей з письменницького і культурного середовища початку ХХ ст., що сприяє повнішій реконструкції тогочасних процесів перетворення літератури на впливовий громадсько-політичний чинник, висвітлених з особистісних поглядів окремих письменників.

На нашу думку, аналіз творчих і громадських зв'язків Лесі Українки, Н. Кибальчич і Б. Грінченка розширює можливості для осмислення культурної й суспільно-політичної атмосфери в Україні періоду 1900–1914 рр.

Список бібліографічних посилань

1. Беззуб Ю. В. Громадські та особисті взаємини Лесі Українки і Бориса Грінченка: попередні нотатки за листами поетеси. *Українознавчий альманах*. 2020. № 26. С. 24–33. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.3>
2. Бондар М. П. Кибальчич Надія Костянтинівна. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн]. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=11872 (дата звернення: 7.06.2022).
3. Капельгородський П. На Лубенському літературному гробовищі. *Життя й революція*. 1928. № 10. С. 115–125.
4. Томчук Л. В. Творча індивідуальність Надії Кибальчич : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2002. 19 с.
5. Томчук Л. В., Поліщук Я. О. Художній світ Надії Кибальчич. Рівне, 2003. 236 с.
6. Томчук Л. В. Творчість Надії Кибальчич у контексті української

літератури кінця XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. Рівне : РДГУ, 2000. Вип. VIII. С. 161–170.

7. Томчук Л. «Займатися літературною працею, не занедбувати її...». Сторінки творчих взаємин Івана Франка та Надії Кибальчич. *Актуальні проблеми сучасної філології: Літературознавство : зб. наук. пр.* Рівне : Перспектива, 2002. Вип. 12. С. 106–115.

8. Томчук Л. У світі надії (про літературну діяльність письменниці й перекладачки Надії Кибальчич, народженої на Житомирщині). *Волинь – Житомирщина*. 2005. № 13. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2005_13_6 (дата звернення: 11.06.2022).

9. Томчук Л. В. «Мила товаришка» великої Лесі (Творчі взаємини Надії Кибальчич та Лесі Українки). *Українська мова та література*. 2001. Ч. 6. С. 10–11.

10. Томчук Л. В. Духовне посестринство (Леся Українка і Надія Кибальчич). *Вічні Берегині України. Наукові праці й розвідки до 150-річчя від дня нар. Олени Пчілки та 130-річчя від дня нар. Лесі Українки*. Новоград-Волинський : НОВОГрад, 2001. С. 145–150.

11. Комарівська Н. О. Творчість Надії Кибальчич у контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2003. 18 с.

12. Комарівська Н. О. Надія Кибальчич: штрихи до портрету. Вінниця : [б. в.], 2006. 200 с.

13. Комарівська Н. Поетика малої прози Надії Кибальчич. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України*. Київ, 2001. Вип. 2. С. 76–80.

14. Комарівська Н. О. Художні особливості оповідання Надії Кибальчич «Ганнине кохання». *Молодий вчений*. 2019. № 5.2 (69.2), травень. С. 11–14.

15. Зеленська Л. І. «Пісня, співана в журбі». *Надія Кибальчич: вибране*. Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. 384 с.

16. Дудко В. Твори Михайла Коцюбинського у російських перекладах 1900-х років: джерелознавчі уваги. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2007. Вип. 12. С. 818–823.

17. Яценко Н. З листування І. Франка та Н. Кибальчич. *Радянське літературознавство*. 1969. № 6. С. 69–78.

18. Леся Українка. Листи: 1903–1913 / упоряд. В. А. Прокіп (Савчук) Київ : Комора, 2018. 736 с.

19. Мельник Я. ... І остатня часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках. 2-е вид., випр. і допов. Дрогобич: Коло, 2016. 440 с.

20. П'ядик Ю. Фотографія з багатьма невідомими. *Вітчизна*. 1989.

№ 2. С. 194–205. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12117> (дата звернення: 26.06.2022).

21. Кралюк П. Леся Українка як євроінтегратор України. Неймовірна ерудиція та знання культури Західної Європи. *Радіо Свобода*. 2021. 7 лют. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesia-ukrainka-europa-ukrayinska-literatura/31087950.html> (дата звернення: 17.06.2022).

22. Свято в Полтаві. *Руслан*. 1903. Ч. 201, 05(18).09, С. 1–2.

23. Сімович В. Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві: праці: у 2 т. Чернівці : Книги-XXI, 2005. Т. 2. С. 462–466.

24. Кравченко В. Щоденник. *Неопалима купина: літературно-художній та історичний журнал*. 1995. № 7–8. С. 25–48.

25. Щербаківський В. Відкриття пам'ятника Котляревському (спогади 1903 р.). *Літературно-науковий вісник. – Річник XXXIII. Січень-лютий 1949*. Мюнхен. Книжка 2 (на чужині). С. 219–223.

26. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк : УВАН у США. 1955. 486 с.

27. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості: сайт. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/MemPlaces/SanRemo.html> (дата звернення: 25.06.2022).

28. Грінченко М. В. Оспедалетті. 3 листа. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ : Вік, 1910. С. 95–104.

29. Кибальчич Н. Останні часи Б. Д. Грінченка. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ : Вік, 1910. С. 37–44.

30. Кибальчич Н. Спогади про Б. Грінченка. *Руслан*. 1910. Ч. 141. С. 3; Ч. 142. С. 3.

References

1. Bezzub, Yu. V. (2020). Hromadski ta osobysti vzajemyny Lesi Ukrainky i Borysa Hrinchenka: poperedni notatky za lystamy poetesy [Public and personal relations of Lesya Ukrainka and Boris Grinchenko: preliminary notes based on the poet's letters]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 26, 24–33 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.3>

2. Bondar, M. P. (2016). Kybalchych Nadiia Kostiantynivna [Kybalchich Nadiya Kostyantynivna]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna*

versiia [onlain] – Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version [online]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian]. Retrieved June 7, 2022, from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=11872

3. Kapelhorodskiy, P. (1928). Na Lubenskomu literaturnomu hrobovysshchi [On the Lubensky Literary Cemetery]. *Zhyttia y revoliutsiia – Life and Revolution*, 10, 115–125 [in Ukrainian].

4. Tomchuk, L. V. (2002) *Tvorcha indyvidualnist Nadii Kybalchych* [Creative individuality of Nadiya Kybalchich]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Tomchuk, L. V., Polishchuk, Ya. O. (2003). *Khudozhnii svit Nadii Kybalchych* [Artistic world of Nadiya Kybalchich]. Rivne [in Ukrainian].

6. Tomchuk, L. V. (2000). *Tvorchist Nadii Kybalchych u konteksti ukrainskoi literatury kintsia XIX – pochatku XX st.* [Creativity work of Nadia Kybalchich in the context of Ukrainian literature of the end of the 19 th and beginning of the 20 th centuries]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Literaturoznavstvo – Actual Problems of Modern Philology. Literary Studies*, VIII, 161–170. Rivne: RDHU [in Ukrainian].

7. Tomchuk, L. (2002). “Zaimatysia literaturnoiu pratseiu, ne zanedbuvaty yii...”. *Storinky tvorchykh vzaiemyn Ivana Franka ta Nadii Kybalchych* [“To engage in literary work, do not neglect it...” Pages of the creative relations of Ivan Franko and Nadia Kybalchich]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii: Literaturoznavstvo – Actual Problems of Modern Philology: Literary Studies*, 12, 106–115 Rivne: RDHU [in Ukrainian].

8. Tomchuk, L. (2005). *U sviti nadii (pro literaturnu diialnist pysmennytsi y perekladachky Nadii Kybalchych, narodzhenoï na Zhytomyrshchyni)* [In the world of hope (about the literary activity of the writer and translator Nadia Kybalchich, born in Zhytomyr region).]. *Volyn – Zhytomyrshchyna – Volyn – Zhytomyr Region*, 13, 33–40 [in Ukrainian]. Retrieved June 11, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2005_13_6

9. Tomchuk, L. V. (2001). “Myla tovaryshka” velykoi Lesi (Tvorchi vzaiemyny Nadii Kybalchych ta Lesi Ukrainky) [“Dear friend” of the great Lesya (Creative relationship between Nadiya Kybalchich and Lesya Ukrainka)]. *Ukrainska mova ta literatura – Ukrainian Language and Literature*, 6, 10–11 [in Ukrainian].

10. Tomchuk, L. V. (2001). *Dukhovne posestrynstvo (Lesia Ukrainka i Nadiia Kybalchych)* [Spiritual foster care (Lesya Ukrainka and Nadiya Kybalchych)]. *Naukovi pratsi y rozvidky do 150-richchia vid dnia nar. Oleny Pchilky ta 130-richchia vid dnia nar. Lesi Ukrainky [Vichni Berehyni Ukrainy]* –

Scientific Works and Explorations for the 150 th Anniversary of the Birth of Olena Pchilka and the 130 th Anniversary of the Birth of Lesya Ukrainka [Eternal Coasts of Ukraine], 145–150. Novohrad-Volynskyi: NOVOhrad [in Ukrainian].

11. Komarivska, N. O. (2003). Tvorchist Nadii Kybalchych u konteksti ukrainskoi literatury kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Creativity of Nadiya Kybalchich in the context of Ukrainian literature of the end of the 19 th – beginning of the 20 th century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Komarivska, N. O. (2006). Nadiia Kybalchych: shtrykhy do portretu [Nadiya Kybalchich: touches to the portrait]. Vinnytsia [in Ukrainian].

13. Komarivska, N. (2001). Poetyka maloi prozy Nadii Kybalchych [Poetics of short prose by Nadiya Kybalchich]. *Pratsi molodykh uchenykh Ukrainy [Literaturoznavchi obrui] – Works of Young Scholars of Ukraine [Literary Horizons]*, 2, 76–80. Kyiv [in Ukrainian].

14. Komarivska, N. O. (2019). Khudozhni osoblyvosti opovidannia Nadii Kybalchych “Hannyne kokhannia” [Artistic features of Nadiya Kybalchich’s story “Hannah’s Love”]. *Molodyi vchenyi – A Young Scientist*, 5.2 (69.2), 11–14 [in Ukrainian].

15. Zelenska, L. I. (2006). “Pisnia, spivana v zhurbi” [“Song sung in sorrow”]. *Nadiia Kybalchych: vybrane – Nadiya Kybalchych: Selected*. Chernihiv: RVK “Desnianska pravda” [in Ukrainian].

16. Dudko, V. (2007). Tvory Mykhaila Kotsiubynskoho u rosiiskykh perekladakh 1900-kh rokiv: dzhereloznavchi uvahy [Works of Mykhailo Kotsiubynskyi in Russian translations of the 1900 s: source studies]. *Ukrainskyi arkhoeorafichnyi shchorichnyk – Ukrainian Archeographic Yearbook*, 818–823. Kyiv [in Ukrainian].

17. Yatsenko, N. (1969). Z lystuvannia I. Franka ta N. Kybalchych [From the correspondence of I. Franko and N. Kybalchich]. *Radianske literaturoznavstvo – Soviet Literary Studies*, 6, 69–78 [in Ukrainian].

18. Lesia Ukrainka. Lysty: 1903–1913. Compiled by V. A. Prokip (Savchuk) (2018). [Lesya Ukrainka. Letters: 1903–1913]. Kyiv: Komora [in Ukrainian].

19. Melnyk, Ya. (2016). ... I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh. [... And the last part of the road. Ivan Franko in 1908–1916]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

20. P'iadyk, Yu. (1989). Fotohrafiia z bahatma nevidomymy [Photograph with many unknowns]. *Vitchyzna – Homeland*, 2, 194–205 [in Ukrainian]. Retrieved June 26, 2022, from <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12117>

21. Kraliuk, P. (2021). Lesia Ukrainka yak yevrointehrator Ukrainy. Neimovirna erudytsiia ta znannia kultury Zakhidnoi Yevropy [Lesya Ukrainka as a European integrator of Ukraine. Incredible erudition and knowledge of Western European culture]. *Radio Svoboda: sait – Radio Svoboda: website* [in Ukrainian]. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.radiosvoboda.org/a/lesia-ukrainka-europa-ukrayinska-literatura/31087950.html>

22. Sviato v Poltavi [Holiday in Poltava]. (1903). *Ruslan – Ruslan, 201, 1–2* [in Ukrainian].

23. Simovych, V. (2005). Trydtsiat rokiv vid vidkryttia pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi: pratsi: u 2 t. [Thirty years since the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava: works in two volumes]. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

24. Kravchenko, V. (1995). Shchodennyk [Diary]. *Neopalyma kupyna: literaturno-khudozhnii ta istorychnyi zhurnal – Unburnt Heap: Literary, Artistic and Historical Magazine, 7–8, 25–48* [in Ukrainian].

25. Shcherbakivskiy, V. (1949). Vidkryttia pamiatnyka Kotliarevskomu (spohady 1903 r.) [Opening of the monument to Kotlyarevskyi (memoirs of 1903)]. *Literaturno-naukovyi visnyk. – Richnyk XXXIII. Sichen-liutyi 1949–Literary and Scientific Bulletin. – Yearbook XXXIII. January-February 1949, 2 (abroad), 219–223*. Munich [in Ukrainian].

26. Chykalenko, Ye. (1955). Spohady (1861–1907) [Memories (1861–1907)]. New York: UVAN in the USA [in Ukrainian].

27. Lesia Ukrainka. Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti: sait. [Lesya Ukrainka. Encyclopedia of life and creativity: site] [in Ukrainian]. Retrieved June 25, 2022, from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/MemPlaces/SanRemo.html>

28. Hrinchenko, M. V (1910). Ospedaletti. Z lysta. [Ospedaletti. From a letter]. (Compiled by S. Yefremov). *Nad mohyloi Borysa Hrinchenka: avtobiohrafii, pokhoron, spomyny, statti – Above the Grave of Boris Grinchenko: Autobiography, Funeral, Memories, Articles, 95–104*. Kyiv: Vik [in Ukrainian].

29. Kybalchych, N. (1910). Ostanni chasy B. D. Hrinchenka [Last times B. D. Grinchenko]. (Compiled by S. Yefremov). *Nad mohyloi Borysa Hrinchenka: Avtobiohrafii, pokhoron, spomyny, statti – Above the Grave of Boris Grinchenko: Autobiography, Funeral, Memories, Articles, 37–44*. Kyiv: Vik [in Ukrainian].

30. Kybalchych, N. (1910). Spohady pro B. Hrinchenka [Memories of B. Hrinchenko]. *Ruslan – Ruslan, 141, 3; 142, 3* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022.

Yurii Bezzub,

Senior Lecturer,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Ninel Klymenko,

PhD (History), Associate Professor,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: n.klymenko@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

Interweaving of Destinies: Pages of the Relationship between Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych and Borys Grinchenko (Based on Lesya Ukrainka's Letters)

The article, based on the extensive involvement of ego documents (correspondence, memories, diaries etc.) examines important pages of the life and activities of Lesya Ukrainka, Nadiya Kostyantynivna Kybalchych, and Borys Dmytrovych Grinchenko.

Lesya Ukrainka maintained a close correspondence with N. Kybalchych and B. Grinchenko, and her letters are an important source for reproducing the so-called internal (informal) history of Ukrainian literary and social life at the beginning of the 20th century.

Some little-known facts and events of their private lives, the study of which in their intertwining enriches the researchers' understanding of various aspects of the contemporary life and literary creativity, are reproduced. Their creative and social connections, as well as personal relationships at the beginning of the 20th century, are analyzed. The idea of the cultural and socio-political atmosphere in Ukraine in the period 1900–1914 is expanded.

It is proven that familiarization with ego documents, in particular Lesya Ukrainka's letters, along with the use of traditional sources, reveals unique information about the realities of life, thoughts, and actions of people in the literary and cultural environment. It makes possible to more fully reproduce the processes of transformation of literature into an influential socio-political factor and the formation of diverse literature of the

20th century from the personal perspective of individual writers. It is shown that the creative contacts and personal relationships of Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych and Borys Grinchenko were based on the principles of friendship, respect and mutual assistance.

It is concluded that studies using the letters of Lesya Ukrainka significantly enrich the historiography of the literary and social movement at the early of the 20th century and the very formation of the modern Ukrainian nation.

Keywords: Lesya Ukrainka, Nadiya Kybalchych, Borys Grinchenko, letters, ego documents, writer, literature, social and political movement.